

اعلیٰ صدر امین ترہٹ یکی از اراکین غیر حضوری مجلس متضمن تحریک انسلاک

۲۴۲ — جناب مولوی سید علی حسین خان بہادر زقیدوٹی مجسٹریٹ مونگیر

بزمہ اراکین مجلس قرأت کرد ،

جناب مولوی موسیٰ علی صاحب تائید این تحریک کرد ،

سادساً — نیز جناب سکریٹری قطعہ خط جناب مولوی امیر الدین محمد

صاحب ساکن قہاکہ یکی از اراکین غیر حضوری مجلس متضمن تحریک انسلاک

۲۴۳ — جناب چودھری اکبر علی صاحب ساکن قہاکہ

بزمہ اراکین مجلس قرأت کرد ،

جناب مولوی عباس علی خان صاحب تائید این تحریک کرد ،

سابعاً — نیز جناب سکریٹری قطعہ خط جناب صاحبزادہ عبد العزیز خان

صاحب ساکن ہریلی یکی از اراکین غیر حضوری مجلس متضمن تحریک انسلاک

۲۴۴ — جناب مولوی علی بخش خان صاحب صدر امین فرخ آباد

بزمہ اراکین مجلس قرأت کرد ،

جناب مولوی ابو القاسم عبد الحکیم صاحب تائید این تحریک کرد ،

۹ — جناب مولوی عبید اللہ العبیدی صاحب برخاست و پارسی تحریری

در بیان مختصر احوال پاستانی زمان سماکت روم قدیم قرأت کرد ،

بعد اختتام قرأت جناب حکیم آقا محمد صاحب برخاست و تحریک کرد کہ شکرینہ

نگاشتن و خواندن این تحریر خوب و مرغوب بجناب مولوی عبید اللہ العبیدی صاحب

بر گزارده شود ،

جناب مولوی شاہ لطافت حسین صاحب تائیدش کرد و باتفاق سائر اراکین حاضر

جلسہ همچنان قرار یافت ،

۱۰ — جناب مولوی محمد عبد الرؤف صاحب برخاست و پارسی تحریری

در بیان بعض احوال شهر نزهت بهر لندن تدمه تحریر خودش قرائت کرده در یمین ماهانه جلسه سال دوم مجلس قرائت کرد ،

بعد اختتام قرائت جناب نواب مهدی قلی خان صاحب برخاست و تحریک کرد که شکریه نگاشتن و خواندن این تحریر دلپذیر تحقیق تدویر که در بیان احوال شهر لندن گویا تصویر آن شهر کشیده است و آنچه خاکسار بهنگام سفر لندن بچشم خود معاینه کرده بود همه آنرا دوباره از نظرم گزرا ندیده بجناب مولوی محمد عبد الرؤف صاحب برگزارده شود ،

جناب مولوی عباس علی خان صاحب تائیدش کرد و باتفاق سایر اراکین حاضر جلسه همچنان قرار یافت ،

بالآخر بادای شکریه بجناب صدر جلسه - جلسه برخاست ،

عبد الباری

صد

کلکتہ - ثالثاً  
۳۰ شهر رجب المرجب سنه ۱۲۸۱ هـ



نمبر ۸

رویداد

هشتمین

ماہانہ جلسہ

اسلامی مجلس مذاکرہ علمیہ

کلکتہ

بابت شہر شعبان المعظم

سال دوم

منعقدہ ۲۷ شہر شعبان المعظم سنہ ۱۲۸۱ھ - ۲۶ ماہ جنوری سنہ ۱۸۶۵ع

کلکتہ

در مطبعہ پبلسٹیٹیشن پریس مطبوعہ گرودید



رویداد

## هشتمین

ماہانہ جلسہ

# اسلامی مجلس مذاکرہ علمیہ کلکتہ

بابت شہر شعبان المعظم

## سال دوم

۲۷ شہر شعبان المعظم سنہ ۱۲۸۱ھ - ۲۶ ماہ جنوری سنہ ۱۸۶۵ع روز پنجشنبہ  
ساعت ہفت مسائی ہشتمین ماہانہ جلسہ اسلامی مجلس مذاکرہ علمیہ کلکتہ  
بابت شہر شعبان المعظم سال دوم بخزانہ جناب مولوی عبد اللطیف خان بہادر سکرپٹری  
مجلس حسن انعقاد یافت ، اکثری از حضرات اراکین حضوری مجلس و جمعی  
از حضرات غیر اراکین کہ بذریعہ رقعات دعوت از طرف سکرپٹری مجلس مدعو  
شدہ بودند تشریف آوردند ،

عالمجناب قائمی عبد الباری صاحب نائب صدر برکوسی صدارت جلوس فرمود ،

۱ - نخستین جناب سکرپٹری برخاست و رویداد ہفتمین ماہانہ جلسہ

مجلس بابت شہر رجب المرجب سال دوم منعقدہ ۳۰ شہر مذکور قرأت کرد ،

رویداد مذکورہ منظور و داخل سررشتہ شد ،

۲ — بعد از آن جناب سکریٹری بحضور صدر و جماعہ برگزارد . کہ حالاً پیش از آنکہ شروعی بکارہائے دیگر نمودہ شود یک بشارت کثیر المباحثت بمسامع عالیہ حضرات سامی میسرانم! حضرات این چنان بشارتی است کہ اگر ما ہا راے مراسم مسرت و سرور و بہجت و جہوش انجمن ہا آرائیم و محفل ہا بمسازیم ہر ایدہ شمع ہم از آن مسرت جذائی و بہجت روح و روحانی نیداریم بشایستگی و انمائیم و این بشارت نہ صرف بحضور این جلسہ میباشد بلکہ بسائر اراکین حضوری و غیر حضوری این مجلس عالی لابل بکافہ اہل اسلام این کشور اعم و اشمہل است فاما اراکین این مجلس را بتخصیص فائز برین مسرت و بہجت در خور و سزاوار تر میباشد ، از برائے آنکہ حصول دولتہ کہ خاکسار بشارت آن بمسامع عالیہ میسرانند از بہین نذائج و مہین ثمرات سعی و کوشش و معاونت و معاضدت متحدانہ ہمین حضرات اراکین مجلس ما بہ بنا انداختن و ترقی بر ترقی بخشیدن آن بفرص رونق افزائی و ترقی بخشی علم و دانش میانہ ہمقومان و ہمکیشان خود شان میباشد و ہماقا حصول این دولت امری است کہ از برای این مجلس با برکت و سعادت از دلائل ساطعہ و براہین قاطعہ استحکام بنیانش توان گفت ، اکنون بیش ازین حضرات را بترقب و انتظار نگذاشتہ نقاب احتجاب از روی شاهد مقصود می بردارم . فابشروا ایہا الجماعہ ، کہ آن بشارت این است ، کہ خاکسار عریضہ بحضور جناب نواب رفعت و منزلت ماب آنر بل سیسل بیڈن صاحب بہادر لفٹننت گورنر کشور ما بدرخواست ایمنعنی کہ نواب محترم الیہ حامی و مربی این مجلس مذاکرہ علمیہ ما بشوند . برنگاشتن بود کہ اینک جناب لفٹننت کرنل جیمس صاحب پرائیوت سکریٹری نواب محترم الیہ حسب الحکم ہندگان ایشان قطعہ چہی بجواب آن بدین مضمون شرف ارقام فرمودہ است کہ . جناب نواب لفٹننت گورنر بہادر بمسرت و شادمانی ہاے تمام حامی و مربی شدن اسلامی مجلس مذاکرہ علمیہ را قبول و منظور

فرموده بمن ارشاد کرد که بذریعہٴ این چٹھی اطلاع این معنی بخدایت شما بدهم  
 حالاً خاکسار آن افتخار نامه را بحضرات حاضرین در پیش میکنم و شکر و سپاس خداوند  
 کریم بجا می‌آرم که اوتعالی جلّ شانہ بمحض عنایات و الطاف خود سعی و کوشش  
 و محنت و مشقت این جزو ضعیف و ناقص بندگان خود را که در بنا انداختن این  
 مجلس بجا آورده و نیز سعی و کوشش دلی و جد و جهد قلبی حضرات معاونین و  
 مدد گاران مرا در تشنید بغات این مجلس و الا بجائی رسانید و علاوه آنکه از برادران  
 و همقومان خود اعانت و تائید های نہایان یافته ایم و می‌بایم اینک از چندین حاکم  
 اعظم و فرمان فرما بزرگ این کشور نیز بدین حمایت و اعانت مریبانہ معزز  
 و ممتاز شدیم ؟

عالیجناب قاضی عبد الباری صاحب صدر جلسہٴ امشبہ برخاست و فرمود که  
 که سخن این است - که آنچه جناب سکریتری در تقریر خود بر گزارن ، همه بمقابلہٴ  
 عظمت و جلالت این مرحمت و مکرمت که بندگان جناب نواب لغتذنت گورنر ما  
 مارا و مجلس مارا بدان ممتاز فرموده است تمهیدی بیش نمی باشد و بیان نفس  
 الامری و شرح واقعی جلالت و نبالت آن در حقیقت از حیظہٴ امکان ما بیرون است  
 اکنون بر ما واجب است که قدر و منزلت این مرحمت و مکرمت را بشناسیم و آرا  
 رهبر راه همت و حوصلہٴ خود ساخته در توسیع دائرہٴ مقاصد و ما رب خود ما بکشیم ،  
 و ظاهراست که هرگاه ما این معنی را خیال خواهیم کرد که بزرگ فرمان فرما کشور ما  
 یعنی ناظم و منتظم جزو اعظم مملکت هند - که عبارت از کشور بنگالہ باشد - حامی  
 و مربی ما بامضای امور این مجلس می باشد ؛ همت و حوصلہٴ ما چه قدرها که  
 نخواهد افزود ، پس چون بازای هر عنایت و مرحمت شکر گذاری و سپاسداری واجب  
 است و ادای شکر موجب از دیان و افزایش نعمت ، لهذا بر ما واجب و لازم است  
 که از همه پیشتر در ادای شکر این نعمت عظمی و مرحمت کبری بقدر وسع و طاقت



ولایت و قابلیت خود ما از دل و جان بکوشیم، و ازینجا است که خاکسار تحریک می کند که بار باب کمیته انتظامی مجلس محفل گردد که حضرات ایشان عریضه باظهار سپاسداری و شکر گذاریها از طرف مجلس بعنوان شایسته و اسلوب بایسته نگاشته بحضور رافت معمر خدام سامی مقام جناب منزلت ماب نواب لفتننت گورنر بهادر ابلاغ دارند،

جناب مولوی عباسعلی خانصاحب برخاست و بتائید تحریک مرقوم الفوق بر زبان راند، که از انداز که این هیج میوز ( بدان اوان میمنت اقتوان که جناب نواب لفتننت گورنر بهادر ما بر کرسی این منصب بلند و پایگاه ارجمند شرف جلوس تهنیت مانوس ارزانی داشت ) بتقریب گذرانیدن تهنیت نامه از طرف ما مسلمان رعایای اطاعت گراے این جزو قلمرو انگلشیه در ممالک هندیه بحضور رافت نشور نواب محترم الیه حاضر شده بود و ارشادات نواب محترم الیه را بیاسخ تهنیت نامه ما مسلمانان بگوش خود شنوده یقین کلی داشتم ( و یقین است که آن دیگران از عظمای اهل اسلام که بدان تقریب حاضر در دولت محترم الیه شده بودند همچو من یقین کلی داشتند و می دارند ) که جناب محترم الیه را توجه دلی و تفقد قلبی بصلاحجویی و فلاح اندیشی ما مسلمان رعایای پرستاران جناب قمر رباب ملکه معظمه دامت سلطنتها علی الخصوص باصلاح و ترقی سائر امور وابسته تعلیم و تعلم ما مسلمانان که اصل الاصول هرگونه رفاه و فلاح و ترقی و بهبود یهایش توان گفت مبدول است و زود باشد که نتایج خوب و آثار مرغوبش از ممکن قوه بعالم روز جلوه گر گردد - حالاحضرات ببینند که گو پیش ازین هم بها امور مرحمت نشور از مواندید های جناب محترم الیه چنان بظهور رسیده که دلیل قوی بر ظهور نتایج و ثمرات آن همه ارشادات عنایت و مرحمت سمات بوده است و لیکن این حامی و مربی مجلس مذاکره علمیه ما مسلمانان شدن جناب محترم الیه که محض از رهگذر عنایت گهتری و رعایا پروری است، حجت ساطع و برهان قاطع بر ظهور آن نتایج و ثمرات میداشد، لاجرم خاکسار

بتحریرک اداے شکر یہ بجناب محترم الیہ کہ ہمیں دم عالیجناب صدر جلسہ فرمودند  
بمسرت و خوشنودی تمام تائید میکند ،

پسٹر سایر اراکین حاضر جلسہ بیکزبان اتفاق و ہمدستانی خود ہا برین تحریرک  
وانمودند و همچنان قرار یافت ،

۳ - نیز جناب سکریٹری اطلاع این معنی در داد کہ حضراتیکہ تحریرک انملاک  
ایشان بمآہانہ جلسہ گذشتہ بر روی کار آمدہ تجویز تقرر آنها حسب دفعہ ۸ ہشتم  
ضوابط محمول بار باب کمیٹی انتظامی شدہ بود اسمائے سائر آنها باجلاس کمیٹی انتظامی  
منعقدہ ۲۳ شہر شعبان المعظم بحضور ارباب کمیٹی در پیش شد ، و بتجویز حضرات  
ایشان ہمہ شان بزمرہ اراکین مجلس داخل شدند ،

۴ - نیز جناب سکریٹری اطلاع این معنی در داد کہ حضرات مفصل الذیل  
وجہ عطیات تائیدی مندرجہ صحافی اسمائے ایشان بخدمت وے فرستادہ اند ،

### روپیہ

۱۰۰	}	جناب نواب محمد فیض علی خان بہادر بخشی فوج مہاراجہ سوائی صاحب بہادر والی ریاست جیپور
۲۰۰	}	جناب ناخدا خان محمد دھرمسی صاحب بکی از اراکین حضوری مجلس
-----		
۳۰۰		

جناب حاجی آقا سید حسین شوستری صاحب برخاست و تحریرک کرد کہ  
شکر یہ حضرات ایشان در خصوص فرستادن این عطیات تائیدی از طرف مجلس قلمبند  
شدہ داخل سررشتہ مجلس باشد ،

جناب حکیم آقا محمد صاحب تائیدش کرد و باتفاق سائر اراکین حاضر جلسه همچنان قرار یافت ،

۵ — نیز جناب سکریٹری بر گزارن ، کہ بعض حضرات از اراکین حضوری مجلس شکایت این معنی دارند کہ گاہ گاہی رقعات اطلاعی انعقاد جلسات بخدمت ایشان نمیرسد حالانکہ از سررشته مجلس هموارہ رقعات اسمی سایر حضرات باہتمام تمام بمعرض تقسیم می در آید و بہیچات رسید شامل جملہ رقعات برای نویسانیدن رسید بدستخط مکتوب الیہم بچپراسیان تقسیم کنندہ حوالہ می شود ، کہ از سائر حضرات رسید ہا نویسانیدہ رقعات اسمی آنها حوالہ آنها بکنند ، مگر اکثر ہا چنان اتفاق میشود کہ چپراسی بخانہ بزرگی حاضر شد و معلوم کرد کہ آن بزرگ بخانہ تشریف نمی دارد بناچار رقعة اسمی جناب و ت حوالہ یکی از متعلقین یا ملازمین حاضر دولت خانہ وے نمودہ رسید از محول الیہ نویسانیدہ آورد ، اینجا اہل سررشتہ بدیدن رسید مطمئن شدند ، و آنجا آن متعلق یا ملازم فراموش کرد یا آن رقعة را یکبارگی گم کرد یا بہیچیک وجہ دیگر بجناب مکتوب الیہ نرسید ، پس حالا دفعیہ این قباحت در اختیار سکریٹری یا کمیٹی انتظامی نمی باشد ، کار سکریٹری ہمیں قدر میباشد کہ در فرستادن رقعات با بہی جات رسید و تاکید کردن بچپراسیان تقسیم کنندہ درخصوص گرفتن رسید باہتمام و انتظام ہا بکاربرد و درین انتظام ہیچ گونه قصور و فتوری نمی باشد پس درینصورت این حضرات را نباید کہ بر تقدیر دریافتن تاریخ انعقاد جلسہ بذرائع دیگر بعدر نرسیدن رقعات اطلاعی بر جوهات مذکورہ از تشریف آوردن بجلعہ متامل شوند ، چراکہ غرض ازین رقعات صرف اطلاع است و بس ، و ازینجاست کہ در امثال این مجالس و انجمن ہا کہ ماہین صاحبان انگریز و بابوان ہنود جاری است این رسم رقعات معمول نیست ، بلکہ صرف اشہار نامہ بتعین تاریخ انعقاد جلسات باخبار صحائف چاپ میکنند ، و حضرات اراکین آن مجالس و انجمن ہا صرف

بملاحظه آن اشتهار نامه در اخبار صحائف تاریخ انعقاد جلسه دریافتی حاضر جلسه میشوند ، و چون حضرات اهل اسلام عموماً عقیده ملاحظه صحائف اخبار نمیباشند لهذا بضرورت در مجلس ما این طریقه تقسیم رقعات اطلاعی جاری کردن ضرور شده ، حالعرض از گزارش این مراتب درین جلسه این است که اگر بزرگم آزان حضرات شکایت فرما درین جلسه تشریف داشته باشند ، بخدمت ایشان معذوری سکریٹری و ارباب کمیٹی انتظامی درین خصوص بخوبی ثابت گردد ، و آینده حضرات ایشان در تشریف آوری جلسه منتظر رقعات اطلاعی نباشند بلکه بمحض اطلاع از حسن انعقاد مجلس بهر طوری و سببیکه باشد رونق افزای جلسه بشوند و اگر هیچیک از حضرات ایشان حاضر این جلسه نباشند بذریعه حضرات حاضر اطلاع بحضرات آنها بشود و نیز این مضامین درج رویداد این جلسه شده از نظر سائراکین بگذرد ،

باستحسان عالیجناب صدر جلسه و اتفاق سائراکین حاضر جلسه همچنان قرار یافت ،

۶ — نیز جناب سکریٹری برگدارد که چون درین روزها بوجوه زر توجیه و زر عطیہ تائیدی تبدیلی زربه تحویل مجلس گرد آمده است و بحکایت تعالی شانہ روز بروز آمد مجلس رو بترقی دارد و صرف این زر ها علاوه مصارف معمولی مجلس و مصارف طبع رسائل تحریرات و جز آن بدیگر امور خیر و ابستہ ترقی امور تعلیمی فیدابین طبقه علیہ اسلامیه خیلی احسن و اولی است لاجرم خاکسار در اجلاس گذشتہ کمیٹی انتظامی منعقدہ ۲۳ شهر شعبان المعظم سنہ روان صوابدید خود متضمن اینمعنی در پیش کرد که اگر پسندیده ارباب کمیٹی افتد قرار داد انعامی چند بمستعدان اهل اسلام ساکن وقاطن ملک هند که شوق و مهارت تحریر فارسی و آرد داشته باشند بصاہ تحریرات ایشان بفارسی و آرد و بر مضامین مشخصہ مجلس هذا نموده شود یعنی مضمونی چند مشخص و معین نموده اشتهار اید معنی از طرف مجلس در اخبار صحائف

داده آید که هر یکی از مستعدان اهل اسلام ساکن ملک هند بر هر مضمونی از آن  
 که خواسته باشد تحریر خود مشتمل بر عام و تحقیقات خودش در آن خصوص مرتب  
 کرده پیش سرپرستی مجلس فیما بین مدت معینه گذا ارسال دارد و چون تحریرات  
 مختلف از اشخاص مختلف بر هر یکی از مضامین تا اختتام مدت معینه مذکوره  
 برسد ارباب کمیته انتظامی بهر عنوانیکه قرین مصلحت دانند بتجویز و امتحان آنهمه  
 پرداخته تحریر هر کسی بهر مضمونی که خوبتر و نیکوتر بر آید انعام معین نامزد  
 شده آن باو بدهند و اگر قرین صواب دانند آن تحریر انعامی را در بعض جلسسه عام  
 معمولی ماهانه مجلس قرائت کنند و نیز اگر قابل طبع و تقصیم بندگان همچنان  
 بعمل آرند تا این معنی باعث افزونی شوق و رغبت اشخاص ذی علم اهل  
 اسلام بتحریرات فارسی وارد و بمطالعه کتب متعدد فنون مختلفه و حصول  
 معلومات شدنی و تحقیقات جدید نادره گردد و علاوه آن بجا نواهد و منافع دیگر  
 در ضمن آن حاصل شدنی است که شرحش بطوالت میکشد - چنانچه حضرات  
 اهالی کمیته این صوابدید خاکسار را خیلی احسن و انسب و خوب و مرغوب  
 دانسته در قرارداد ۶ ششم خود شان مندرجه رویداد آن روزه قرار دادند که اهتمام  
 این امر بهر زودیکه ممکن باشد بعمل آید و نخستین از ارباب کمیته قراطیس استدعا  
 رود که ایشان مضمونی چند ماده تحریرات مشخص نموده اطلاع آن در میان عرصه  
 سه روز بکمیته بدهند و بعد از آن برطبق آنچه از کمیته قرار یابد اهتمام این امر خوب  
 نموده شود چنانچه حضرات اهالی کمیته قراطیس ریدورت خود شان متضمن تشخیص  
 مضامین شش گانه مذبله ریدورت آنها بروز سوم انعقاد اجلاس کمیته پیش خاکسار  
 فرستادند و چون در قرارداد مذکور الفرق کمیته انتظامی قرار یافته است که اهتمام  
 این امر بهر زودیکه ممکن باشد بعمل آید و از آن تاریخ تا انعقاد جلسه امشبه صرف عرصه  
 یکروزه باقی مانده بود؛ و درین عرصه هیچیک اجلاس معمولی ارباب کمیته انتظامی

منعقد شدنی نبود؛ و نیز فرصت انعقاد اجلاس غیر معمولی ایشان از برای گذراندن رپورت مذکور اندرون این یکروزه مدت خیلی تنگتر بوده، لهذا خاکسار حسب منشاء قاعده ۱۹ - از قواعد اجرائی کار کمیٹی عریضه با استجازات ایند معنی بحضور صدر مجلس ارسال داشته - که رپورت کمیٹی قراطیس مذکور الفوق بغرض یکباره تنقیح و تصفیه این امر در جلسه امشب در پیش کرده شود، و حضرت صدر بذیل آن عریضه ارقام فرمودند که - "اجازت امری که خدمت سکریتری بسطور ما فوق در خواسته اند داده شد -" اینک خاکسار برطبق اجازت حضرت صدر رپورت کمیٹی قراطیس مذکور الفوق را بحضور جماعه بر میخواند،

( این است آن رپورت )

## اسلامی مجلس مذکورہ علمیہ کلکتہ

بعالی خدمات ارباب کمیٹی انتظامی مجلس مذکور الفوق حماهم الله تعالی از آنجا که از هشتمین معمولی جلسه ارباب کمیٹی انتظامی مجلس بابت سال دوم منعقدہ بصت و سوم شهر شعبان المعظم سنہ ۱۲۸۱ هـ حسب ایمان مندرجہ فرار داد ششم رویداد جلسه مذکورہ تجویز و تشخیص مضمونی چند ماده تحریرات انعامی که تفصیلش در قرار داد مذکور مصرح است محول بکمیٹی قراطیس شده ود، لهذا ما ارباب کمیٹی قراطیس حسب موابدید خود ۶ شش مضمون مفصله الذیل شخص نموده اطلاع آن بخدمات والا بذریعہ رپورت هذا در دادیم

## مضمون اول

سیر و شمائل و حالات و واقعات مدت العمری حضرت سرور کائنات معجز موجودات ملی الله علیه و علی آله و اصحابه و سلم - چه پیش از بعثت و چه بعد از آن، فصلی جدا گانه در بیان سائر معجزات و خرق عادات آنحضرت صلعم - باستیعاب تمام،

[ باستدلال و استناد کتب معتبره سیر و شمائل و احادیث ] ( فارسی )

## مضمون دوم

تاریخ کعبه معظمه از بد و بنایش الی یومنا هذا مع حقائق تفصیلی واقعات و حادثاتی که بران واقع شده و دیگر متعلقات و ملائمت آن مع مجملی از احوال تاریخی مکہ مشرفه از شروع عمران و آبادی آن تا این زمان [ باستناد کتب احادیث و تواریخ صحیحہ اسلامیہ ] ( فارسی )

## مضمون سوم

سیرت بادشاه محیی الدین اورنگ زیب عالمگیر یعنی احوال مدت العمری آن بادشاه جنت آرام گاه - از ولادت تا وفات ، مع مجملی از واقعات تاریخی ایام سلطنتش ، ( اردو )

## مضمون چهارم

شرح رسوم مختلفہ متداولہ مابین اهل اسلام سائر اقطاع مملکت ہند کہ از ہندوان واگرفته و اخذ کردہ اند ، مع اسباب و بواعث آن اخذ کردن ہر قدر کہ معلوم باشد یا مفہوم آفتد و منافع و مضار آن ، ( اردو )

## مضمون پنجم

بیان تاریخی ذرائع و وسائل آمد و شد و اختلاط میانہ باشندگان اقالیم و بلاد مختلفہ بسبیل خشکی و تری ، و اقسام و انواع آن ؛ مع کیفیت این معنی کہ انہمہ درازمنہ سالفہ چگونه بودہ ، و بتدریج چہا اصلاح درانہا راہ یافتہ ، و چہا از تاثیرات آنہا در امور تمدن و اشاعت علوم و تجارت و صناعت ہا باقالیم مختلفہ حاصل شدہ ، و حالا آن ذرائع و وسائل چگونه ترقی ہا بر روی کار دارد ، ( اردو )

## مضمون ششم

در شرح حال اختراع صناعت طبع یعنی چاپخانه ، و بیان آنکه ابتداءً ظهور آن صناعت بکدام دیار و بعد ازان شیوع آن کجا و کجا اتفاق افتاده ، و نیز بیان تاریخی سائر اقسام آن ؛ و اینکه بکدام دیار چه قسمی ازان ایجاب و شیوع یافته ، و یوما فیوما چقدر ترقی و فروع بآن صناعت حاصل شده ، و فوائد و مذافعش نسبت بامور تمدن و اشاعت علوم و تجارت و صناعت ها در اقالیم مختلفه چه قدر عاید گردیده ، ( آردو )

( دستخط ) محمل و جیه

عجیب احمد

عبد اللطیف الحنفی

محمل عبد الرؤف

ابو القاسم عبد الحکیم

کلکتہ  
۲۵ - شهر شعبان المعظم سنه ۱۲۸۱ هـ

بعد اتمام قرأت رپورت جناب میر محمد کاظم جواهری صاحب برخاست و برگزار ؛ که خاکسار تحریک می کند که صوابدید ارباب کمیٹی انتظامی مندرجه قرار داد ششم هشتمین جلسه معمولی ایشان منعقد ۲۳ شهر شعبان المعظم هذه السنه درین خصوص - که انعامی چند از تحویل این مجلس بمستعدان اهل اسلام ساکن ملک هند بصله تجربات فارسی و آردو بر مضامین مشخصه مجلس از طرف این مجلس داده شود - مقبول و منظور حضرات ارباب مجلس گردن ، و باز اهتمام این مرباین هدایت محول بکمیٹی انتظامی نموده شود ؛ که ارباب کمیٹی مذکور مبلغ



شش صد روپيه از تحويل مجلس از برائے ۶ شش انعامات - کہ مقدار ہر یکی از آنها مبلغ یک صد روپيه باشد - بصلہ ۶ شش بہترین تحریرات بر ہمیں شش مضمون مشخصہ کمیٹی قراطیس کہ باجارت حضرت صدر مجلس در اجلاس امتتبہ در پیش شدہ بالسنہ مرقومہ محاذی مضامین ششگانہ مذکورہ ؛ منتخبہ از تمامی تحریراتی کہ بر مضامین مذکورہ برسد ؛ مخصوص گردانند ؛ و در اخبار صحائف فارسی و اردو و انگریزی اشہار این معنی در دہند ؛ کہ از متعددین اہل اسلام سائر بلاد مملکت ہند ہر کہ ہر مضمونی از ان مضامین ششگانہ را بگزیند تحریر خود بران مرتب نمودہ در میان عرصہ یک سال از تاریخ اشہار مذکور آن را بسورشتہ مجلس ارسال دارد ؛ و بعد از ان ارباب کمیٹی موصوف جمیع امور وابستہ عطائے این انعامات را حسب مراتب خود شان بانجام رسانیدہ اطلاع آن بہر وقتیکہ مناسب دانند باجلاس معمولی مجلس بدہند ،

جناب حاجی آقا کوچک شیرازی صاحب تائید این تحریک کرد ،

بعد از ان جناب مولوی محمد عبد الرؤف صاحب برخاست ؛ و بہمد استانی تحریک مذکور انچہ بسطور ذیل مرقوم است ، بکمال فصاحت و بلاغت بر زبان طلاقت ترجمان راند ،

## حضرت صدر عالی قدر ؛ و حضرات

### حاضرین والا تمکین ،

خوشا وقتی کہ مراد دلی چندین سالہ کسی بر آید ، و جبدا ساعتی کہ گره از سرشتہ مقصد قلبی سالہا سالہ احدی وا کشاید ، علی الخصوص در ان حالت کہ ان مراد دلی و مقصد قلبی ؛ وابستہ تائید قومی بامور صلاح و فلاح قوم باشد ،

• خوشا وقتی و خرم روز گازی • کہ بکشاید گره از روعے کاے •

حضرات - خرمی که ایندم در دلم جوشیده ؛ و خورسندی که این ساعت بدروم  
 بهیجان در آمده ؛ فتوانم که شرح صد یلک آن بصد هزار زبان بکنم ، از سالیان ۵ راز  
 میخواستم ؛ که ستوده رسم شوق افزائی طلبه علوم جویای استعداد بر اکتساب مهارت  
 وافیهی بطن ادب و انشا ؛ و رغبت افزائی مستعدان والا نهاد به نگارش تحریرات کاتبی  
 و صافی - سرچشمه افادت بی انتها - بموا عید انعام بصله آن ؛ که از مهین کار سازی و  
 بهین کمند تدبیر اندازی های توسیع دائره علم و هنر فیدمابین قوم است ؛ در ما مسلمانان  
 شیوعی که شاید گیرد ، و روانی که باید پذیرد ، سالها سال درین خصوص بقلم و زبان  
 کوشیده ام ، و بتحریر و تقریر سعی کرده ، حرف ها نوشته ام ، و سخن ها گفته ، من از راه  
 تفاخر و نازش نمی گویم ، بلکه کامیابی خود را درین خصوص از رهگذر اظهار سپاسداری  
 پیش حضرات وامی نمایم ، که رفته رفته نخل این همه سعی و کوشش هایم نیکو بار مراد  
 آورد ، و گلبن آرزویم خوش خوش گل مقصود گل کرد ، تیغم برید ، و تیرم به هدف رسیده ،  
 نخستین کسی که چشم و گوش برین همه نوشته و گفته ام کشاد نهاد ؛ خدا بیامرز والا نهاد  
 شاهزاده محمد کیقباد - یکی از اراکین بافر و تمکین عالی خاندان سلاطین میسوریه - بود ،  
 چنانچه عرصه یازده سال است - یعنی در حدود سنه ۱۸۵۲ مسیحیه - شاهزاده مرحوم  
 دو صد روپیه بصله خوبتر تحریری از تحریرات نکاشته طلبه مدرسه عالی کلکته و مدرسه  
 محسنیه هوگلی بر مضمون مشخصه خودش شاهزاده مغفور بخشید ، و پس از آن در حدود  
 سنه ۱۸۵۳ مسیحیه جناب بانوی و سکریتری مجلس مذاکره علمیه ما - که رسم عطای  
 انعام بصله تحریرات طلبه و مستعدین را همچو من از پیشتر می پندید ، و شیوع آن  
 گزیده رسم را میان اهل اسلام دیار ما نیکو برمی گزید ، صد روپیه بصله نیکوتر  
 تحریری بر مضمون مشخصه خودش - که دائره نگارش آن را بر مستعدان سائربلاک هند  
 پهن کرده بود - عطا کرد ، و یکی از مستعدان اهل اسلام احاطه بمبئی که تحریرش خوبتر  
 از دیگرها بر آمد ؛ بدان انعام فائز شد ، چنانچه تفصیل این امور را پیش ازین

بیکی از پیشین تحریرات خودم در جلسه از جملات این مجلس - در ضمن بیان مطلبی که مقصود و ماده آن تحریر بوده - یگان یگان شرح داده ام ،

قصه کوتاه - بے غائله ریب رسم توغیب و تشویق طلبه و مستعدین بمواعید انعامات بایشان بصله تحریرات مفیده بر مضامین ستوده و گزیده ؛ از بهین رسوم مختصره دانایان فرنگ و ابسته تائید صیغه تعلیم و تعلم است ، و جاری نبودن این نیکو رسم میانه ما مسلمانان جائے فراوان تاسف و تلهف بوده ، بلکه ما ازان رهگذر مورد مطاعن و سرزنش اقوام دیگر بودیم ،

حالیآ جائے بیکران خرمی و خورسندی است ؛ که این مجلس متبرکه مذاکره علمیه ما دافع آن تاسف و تلهف و رافع آن سرزنش و مطاعن شد ، حضرات - من که از چندین ساله مدت تخم تمفای اجرای این ستوده رسم میانه ما مسلمانان بسرزمین دل می کاشتم ؛ نتوانم بشایستگی باز گفت ؛ که چقدرها سپاسدار و منت گذار حضرات کمیٹی انتظامی مجلس ما ( علی الخصوص جناب سکریٹری که اصل محرک سلسله این مضمون در جلسه کمیٹی است ) شده ام ، که حضرات ایشان از آبیاری توجه خودشان مزرع مقصود دیرینه ساله ام را سرسبز و زیان فرمودند ، و همچنان ممنون و مشکور حضرات اراکین با فر و تمکین مجلس ما - که حاضر این جلسه اند - خواهم شد ؛ اگر ایشان تحریک این امر خوب و مرغوب را که از طرف ارباب کمیٹی انتظامی بتوسط جناب سکریٹری همین دم بعمل آمد ؛ بذروه قبول فائز گردانند ،

فوائد اجرای این رسم نیکو در ما مسلمانان که بے حد و لا تعد است ؛ یقین است که برائے بیضا ضیای حضرات حاضرین مخفی و محتجب نیست ، از انجمله است فوائدے چند که خاکسار بیکی از پیشین تحریرات خودم بر خواننده این مجلس یاد کرده ام ، و امشب نیز نظربه تذکر حضرات حاضرین دهگانه فوائد آن را دوباره یاد می کنم ،

نخستین آنکه - طلبه را ( اگر انعام نامزد ایشان است ) و از باب استعداد فارغ التحصیل را ( اگر نامزد ایشان ) شوق تحریرات از یکی صد شد نی است ، بلکه ذوق تفوق بر همدیگر از صد بهزار رسید نی ،

دومین آنکه - ببا عنقه شوق غالب ایشان زحمت تحریر و محنت تفحص و جستجوی مواد و مضامین را بر خود آسان خواهند گرفت ، و بدین باعث دستگام ایشان در ادب و انشا و نیز در تحقیق و تنقیح و ضبط و ترقیم مضامین علمیه خیالی خواهد افزود .  
سومین آنکه - از فرط تفحص و جستجوی مواد تحریرات که خواهی نخواهی به تصفح کتب علوم و فنون مختلفه - خواه خوانده باشد یا نا خوانده - خواهد کشید ، و سعت فراوان بدائره علم و دانش و وقوف و آگاهی ایشان راه خواهد یافت ،

چهارمین آنکه - تحریرات جامعه باجوبه اسوله مختلفه که ایشان به جستجوی مواد و مضامین و ادله و براهین از تصنیفات و تالیفات متقدمین و متأخرین و نیز بایراد مضامین تازه و ادله و براهین جدیده از نتایج ذهن و ذکای خودشان بر خواهند نکاشت ؛ سرمایه علم و آگاهی کلی خواهد بود - مردیگران را - بر حقائق اموریکه اگر آن دیگران خودشان در صدد استکشاف آن شوند ؛ هر یکی از ایشان را بالا نفراد همان قدر زحمت و مشقت بر خود گوارا کردن لازم آید - که ایشان کرده باشند ،

پنجمین آنکه - بما امور مختلف فیه که مردمان را همواره در آن اختلافها باشد ؛ و بسبب آنکه کسی از خود تکفل کمایندبغی تحقیقات ان نکند - آن اختلافها بر حال خود استمرار پذیرد ؛ ازین نوع تحریرات پرتحقیقات تحقیق کلی آن امور و حق از باطل ممیز و جانب حق مرجع و خلاف و نزاع مرتفع خواهد شد ،

ششمین آنکه - چون به تدریج به یمن این نوع ترغیب و تشویق طلبه و مستعدین بر تحریرات مختلفه المضامین شوق و رغبت ایشان بدان خواهد افزود ؛ مهارت و ملکه ایشان در فن ادب و انشا نیز خیلی رو با افزایش خواهد نهاد ؛ و از میامین آن امروز

نقط ماهرین ادب و انشا که در مسلمانان ديار ما افتاده است ؛ یکسو خواهد شد ،  
 هفتمین آنکه - تائید قومي در اشاعت علوم میانه همقومان - که امری بس ستوده  
 و فرخنده است - از اهتمام با مثال این امور - در ما مسلمانان ثابت و متحقق خواهد شد ،  
 هشتمین آنکه - اگر این تحریرات رساله و اوراق طبع در آمده مشتهر خواهد شد ،  
 افزونی ها در شمار کتب و رسائل مفیده ما مسلمانان راه خواهد یافت ،

نهمین آنکه - لب های شکوه سرایان بر ما مسلمانان - بدین حرف ناشگرف - که  
 ما توجه به تائید قومي به امور تعلیم و تعلم همقومان خود نداریم ، بر بسته خواهد شد ،  
 دهمین آنکه - گزین نقش نام نیک آنانکه چنین تائید قومي بتعلیم و تعلم  
 همقومان خواهند کرد - بر جریده عالم ثبت خواهد ماند ،

• نمیرد نیکو نام در روزگار • • که نام نکو پیش بود بر قرار •

لاجرم این کم از هیچ تحریکی که همین دم جناب مکرمی میر محمد کاظم صاحب  
 جواهری فرموده اند ؛ و جناب مخدومی حاجی آقا کوچک صاحب شیرازی  
 تائیدش کردند ؛ بصد خرمی و خورسندی همداستانی خود بدان و می نماید ،  
 بعد ازان جناب مولوی موسی علی صاحب برخاست و گفت که بدانست من  
 یک مصرف دیگر برای صرف این زرها فاضل که بتجویل مجلس گرد آمده است  
 بهتر و خوب تر ازین مصرف که تجویز آن از کمیته انتظامی شده است می باشد ،  
 و آن این است که بدین زرها کتب مفیده فنون جدیده انگریزی را بزبان اردو ترجمه  
 و طبع کنانید ، به تقسیم و اشاعت آن کوشیده شود ،

جناب سکریتری برخاست و بجوابش گفت ، که البته این یک امری  
 بغایت خوب و مرغوب است مگر چون از اوایل گذشته سال عیسوی در یکی از اقطاع  
 همین مملکت هندوستان یعنی در مقام علیگده واقع ممالک شمال و مغرب بنام  
 یک مجلس بزرگ مسمی به سائینتفک سوسیٹی خاصه برای همین ترجمه

کتب مفید، علوم و فنون جدید، انگریزی بربان اردو بحمن اہتمام یکی از اعظم اہل اسلام یعنی جناب مولوی سید احمد خان بہادر صدر الصدور آن مقام ( کہ جناب ایشان یکی از گرامی اراکین مجلس ما نیز می باشند ) انداختہ شدہ است ، و بفضلہ تعالیٰ کار آن مجلس را یوما فیوما ترقی ہائے روز افزون حاصل شدہ و می شود ، و نواید آن مجلس برائے سائر اہل ہند اعم و اشمل است لہذا دیگر ما را ضرورت مداخلت دران امر نمائندہ و علاوہ ازین برائے انجام آن غرض اہم گرد آمدن مبالغہ خظیر در کار است و مداخل مجلس ما ہر قدر کہ تا حال بوجود آمدہ است بہ نسبت آن چنان اہم و مقصد اعظم کافی و وافی نیست نظر بر وجوہات مذکورہ حالا برائے صرف زہائے فاضل تحویل مجلس ما ہیچ مصرفی دیگر بہتر و خوبتر از مصرفیکہ تجویز آن از کمیٹی انتظامی شدہ و تحریک و تائید منظوری آن نیز ہمین دم بعمل آمدہ نمی باشد .

پستربا اتفاق سائر اراکین حاضر جلسہ تحریک جناب میر محمد کاظم جواہری صاحب منظور شد

۷ - بعد از ان تحریکات مرقوم الذیل در خصوص تقرر اراکین جدید بر روی کار آمدہ و بعد تائید مؤندان و اتفاق سائر اراکین حاضر جلسہ تجویز آن تحریکات حسب دفعہ ۸ ہشتم ضوابط مجلس محول بارباب کمیٹی انتظامی شد ،

اولا - جناب سکرینری تحریک کرد کہ حضرات مفصل الذیل بزمرد اراکین مجلس داخل کردہ شوند ،

بخشی فوج مہاراجہ  
سوائی صاحب بہادر  
والی ریاست جیپور ،

۲۴۵ - جناب نواب محمد فیض علی خان بہادر

۲۴۶ - جناب برادر الملطان ذوالفقار الدولہ بہادر ساکن کلکتہ

۲۴۷ - جناب کپتان کنز الدولہ بہادر ساکن ایضا

۲۴۸ - جناب سید دوست علی خایل صاحب ساکن ایضا

مصاحب جناب معلى القاب  
نواب نائب السلطنت و  
گورنر جنرل بہادر ہند،

}

۲۶۹ - جناب رسالہ دار محمد بخش خان بہادر

۲۵۰ - جناب منشی مظفر حسین خان صاحب ساکن لکھنؤ

۲۵۱ - جناب منشی محمد باد شاہ صاحب  
ساکن ایچا نگر علاقہ پریزیڈنسی  
مدراں

جناب میر سید علی صاحب تائید این تحریک کرد

ثانیاً - جناب مولوی شاہ عبد الحق صاحب تحریک انسلک حضرات مفصل

الذیل بزمرہ اراکین مجلس نمود

۲۵۲ - جناب نواب انور الدولہ سعد الدین خان بہادر  
برادر بزرگ نواب  
عظیم الدولہ مرحوم  
رئیس بارنی

۲۵۳ - جناب امیر دولہ خواجہ نصیر الدین خان بہادر  
خلف الصدق  
نواب انور الدولہ  
بہادر ممدوح

۲۵۴ - جناب منشی نادر حسین خان صاحب ساکن بارنی

عالی جناب حافظ عجیب احمد صاحب تائیدش فرمود

ثالثاً - جناب مولوی محمد عبد الرؤف صاحب تحریک انسلک

۲۵۵ - جناب منشی غلام حسین صاحب ساکن کلکتہ

بزمرہ اراکین مجلس نمود

جناب ناخدا یوسف بن محمود خنجی صاحب تائیدش کرد

رابعاً - جناب مولوی ابرالقاسم عبد الحکیم صاحب تحریک انسلک حضرات

مفصل الذیل بزمرہ اراکین مجلس نمود

۲۵۶ — جناب مولوي مفیض الدین خان بہادر }  
ڈیپوٹی سچسٹریٹ }  
باقر گنج }

۲۵۷ — جناب مولوي محمد اشرف الدین صاحب ساکن ضلع تپڑہ

۲۵۸ — جناب مولوي محی الدین احمد صاحب ساکن ضلع فرید پور

جناب ناخدا خان محمد دھرمی صاحب تائیدش کرد

خامسا — جناب مولوي محمد عبد اللطیف صاحب تحریک انسلائی

۲۵۹ — جناب منشی محمد امیر صاحب ساکن گیا

بزمہ اراکین مجلس نمود

جناب دیانت الدولہ بہادر تائیدش کرد

سادسا — جناب مرزا غلام رسول خان صاحب تحریک انسلائی

۲۶۰ — جناب میر و زہر علی صاحب ساکن مرشد آباد

بزمہ اراکین مجلس نمود

جناب حکیم سید عتق حسین خان صاحب تائیدش کرد

۸ — جناب سکریٹری برخاست و تعریف و تعارف جناب ڈاکٹر جے . اے .

بی . کالس صاحب یکی از مدرسین بزرگ مدرسہ طبیہ داکتہ ملقب بہ میڈیکل کالج ملکتہ

نمودہ برگزارن کہ خیلی موجب امتنان ما است کہ این صاحب جلیل القدر از

حول علمائے گرامی طبقہ انگلیشیہ محض بغرض افادہ ما رونق بخش مجلس ما گردیدہ

میخواهد کہ نبذی از معلومات و تحقیقات خودش در خصوص تاریخ قدیم و عمارات

دیمہ شہر جونپور تقریراً بزبان اردو بیان فرماید

عالی جناب صدر جلسہ ارشاد کرد کہ البتہ تشریف آوری صاحب موصوف

گوارا کردن زحمت بیان آنچه خدمت سے بمعرفہ تبیان خواهد در آورد داعی

مفونی مجلس می باشد



بعد ازان صاحب ممدوح برخاست و تقریری صاف و واضح بزبان اردو در بیان تاریخ قدیم شهر جونپور و احوال عمارات قدیمه آن از مکانات و ایوانات و مساجد و معابد و پلهاے مشهوره آن بشرح و تفصیل تمام برگزارد و در بیان احوال عمارات تاریخ بنا و احوال بانی و کیفیت بنا و طول و عرض و دیگر تفصیل متعلق نقشه و کویف حالیه آنها بر حسب آنچه خودش صاحب ممدوح بچشم خود ملاحظه فرموده است باین خوبی شرح داد که گویا صورت آن عمارات برای العین بحضرات حاضرین وانموده ، بعد اختتام این تقریر عالیجناب صدر جلسه برخاست و تحریک فرمود که شکریه این تقریر تحقیق تفویز از طرف مجلس بجناب ڈاکٹر صاحب بر گزارده شود ، جناب منشی حبیب الحسن صاحب تائید این تحریک کرد و باتفاق سائراذین حاضر جلسه همچنان قرار یافت ،

۹ - جناب شکریتری برخاست و تعریف و تعارف جناب بابو راجندر لال متر صاحب یکی از عظاما و روساے هند و بابوان این شهر سوپر نئذنت تعلیم و تربیت اطفال نابالغ تحت تربیت کورٹ اف وارڈس و نائب صدر اشیانٹک سوسیتی یعنی انگریزی مجلس اشاعت علوم و نوادر ممالک سرانیه بسطنت علیہ ہندیہ برطانیہ واقع دارالامارۃ کلکتہ نموده برگزاردہ کہ امروز خیلی موجب مسرت و شادمانی ماست کہ نخستین یکی از علمائے طبقہ انگلشیہ تقریری بغرض افادہ مادر مضامین تاریخیہ برگزارد و حالا این یکی دیگر از عظاماے طبقہ ہندو بابوان میخواهد کہ نبذی از معلومات و تحقیقات خودش در خصوص اصل ماہیت زبان اردو تقریراً بزبان اردو برگزارد ، عالیجناب صدر جلسه ارشاد کرد کہ بلا شبہہ اجتماع این ہر دو بزرگوار ازین دو گرامی طبقات بغرض افادہ مجلس بمعلومات و تحقیقات علمیہ خود شان باعث مسرت و امتنان ارباب این مجلس است و ہر ما ادائے شکر یہ این ہر دو صاحبان لازم ؛ بعد ازان بابو صاحب ممدوح برخاست و بعد برگزاردن بعض مضامین تمہیدیہ